

Bosnyák Béla: A budapesti diáknyomor

kapitalizmus kialakulása folytán lényeges változás állott be Magyarország gazdasági viszonyaiban és a magyar értelmiség helyzetében egyaránt, s ez a változás vetette felszínre a diáknyomor problémáját, amely alig egy félszázaddal ezelőtt csaknem teljesen ismeretlen volt. Alig egy félszázaddal ezelőtt egészen más volt a magyar értelmiség képe. Míg ma az értelmiségi pályákra nagy számban tódulnak a polgárság, sőt a munkásság gyermekei is, addig 1848 előtt az értelmiségi pályákat csaknem kizárólag a nemesség gyermekei özönlöttek el. Ez szükségszerű következménye volt azon kor gazdasági viszonyainak. Az összes társadalmi osztályok közül tulajdonképpen csak a nemesség volt abban a helyzetben, hogy gyermekeit magasabb kiképzetésben részesítse. A parasztság nemcsak tudatlansága és szegénysége folytán, hanem azért is ki volt szorítva az értelmiségi pályákról, mert ha jogilag nem is, tényleg egészen 1848-ig meg volt fosztva szabad költözködési jogától. A földesúr, mint Grünwald Béla mondja, a vele érdekközösségben álló általa választott és tőle függő hatóságok támogatásával tényleg röghöz kötötte a parasztot és e mellett teljesen elhanyagolta a nevelését, mert felfogása szerint jobb volt a parasztot tudatlanságában meghagyni. Kiss János superintendens emlékezéseiből olvashatjuk, hogy még az értelmesebb szabad-parasztság gyermekeinek is mennyi előítéletet és akadályt kellett leküzdeniök, hogy a főiskolákra jussanak. A parasztság gyermekei tehát csak nagyon nehezen és kis számban kerülhettek a főiskolákra. Hasonlóképpen csekély számmal voltak a főiskolákon a polgárság gyermekei is. Jól tudjuk, hogy a polgárság Magyarországon sohasem képviselt olyan kulturális erőt, mint a nyugateurópai államokban. A polgárság már kis számbeli gazdasági és kulturális súlyánál fogva is aránylag csekély számú ifjút küldött a főiskolákra, de keveset küldött azért is, mert az értelmiségi életpályák abban az időben nem biztosíthatk nagyszámú polgári embernek megélhetést. Mérnökre, orvosra, gyógyszerészre stb. alig volt szükség, a közhivatali pályák pedig természetesen a nemesség kezében voltak, ilyen viszonyok között a nemesség dominált a főiskolákon és már ez a körülmény is kizárta azt, hogy 1848 előtt a diáknyomor, mint tömegjelenség szerepeljen.

De nem fejlődhetett ki a diáknyomor a főiskolákon az 1848 előtt uralkodó gazdasági viszonyok következtében sem. 1848 előtt a patriarchális kézműves gazdasági rend korában egészen más volt a diákélet képe, mint ma a pénzgazdaságra berendezett kapitalizmus idején. A diákélet ép oly patriarchális jellegű volt, mint a gazdasági élet általában. A diákság, mely néhol egész kis köztársaságot képezett, saját háztartásában önmaga élmezse magát. Uralkodó szokás volt, hogy a diákság több hónapra otthonról hozott magával ételt. Az ilyen diákok rendszerint többen laktak egy-egy szobában, s azután maguk mellé vettek egy szegénysorsú szolgatánulót, aki őket kiszolgált, s ennek fejében a többtől lakást és ételt kapott. Fáy Andrásról, ki jómódú nemesi család gyermeke volt, tudjuk, hogy diák korában bátyjával és tanítójával lakott együtt Sárospatakon, s minden két hónapban behoztak nekik ennivalót a 4—5 mértföldnyire levő Kohányból és ebből főzettek maguknak. Érdekesen ismerteti Radácsi György, hogy hogyan éltek még az 50-es és 60-as években is a sárospataki diákok. „A közrendűek — mondja — zacskós, batyus, vagy tarisznyás-diák nevet viseltek. Papok, tanítók, iparosok, hivatalnokok és jobbmódú földművelők gyermekei általában. Szülők otthon minden szünidő végén telerakták a szép fehér zacskókat és tarisznyákat levesbe való száraz tészta-val, gyúrni való liszttel, lencsével, paszullyal, köleskásával, adtak mellé jókora szalonnaszleteket, cserépszilkében vaját, zsírt, lekvárt és egy-egy zsák kenyérlisztet, s megoktatták a még tanulatlan diákot, hogy miképpen kell sáfarkodnia. Ezek a zacskós, vagy batyus diákok jelentékeny részét képezték az ifjúságnak még az 50-es 60-as években is. 3, 4, 5, 6 lakott közülök egy szobában, bizony többnyire földes szobában egy kamarát képezve.” A diákélet eme patriarchális viszonyai mellett nem csoda, ha nem fejlődhetett ki a diáknyomor. Ha elő is fordultak szegény diákok, ezeknek a sorsa sokkal könnyebb volt mint ma, könnyebben tudtak magukon segíteni. Debrecenben a szegény diákokat a polgárság élelemmel támogatta. Ugyanitt tudjuk, hogy temetesen pénzért énekeltek a szegény diákok és hogy egy-két évre elmentek faluhelyre tanítónak s ez idő alatt megtakarítottak annyit, amennyi a továbbtanuláshoz szükséges volt. A lakáskérdés, amelyről még látni fogjuk, hogy mily égető problémája a mai diákságnak, szintén nem volt nagy jelentőségű probléma azelőtt. A diákság nagy része kollégiumokban lakott, de például Debrecenről tudjuk azt is, hogy a diákok önmaguk is róttak össze kalibákat maguknak. Mindezen patriarchális viszonyok között sokkal könnyebben segíthettek magukon a szegénysorsú diákok.

De eltekintve attól, hogy az alsóbb osztályok gyermekei sokkal kisebb számban kerültek a főiskolákra és hogy a gazdasági viszonyok következtében ezek közül is nagyon kevés volt kénytelen nyomorogni, ismeretlen volt a diáknyomor, mint tömegjelenség, már azért is, mert a diákság száma is lényegesen

ceskélyebb volt, mint manapság. A vidéki főiskolákon alig néhány száz tanuló tanult, sőt a budapesti egyetemen is az ifjúság száma 1791-ben még nem volt több 315-nél, 1805-ben 478-nál és 1860-ban is csak 1202-re rúgott. A tanulók kis számánál fogva a tanárok közvetlenül felügyelhettek a tanulók életmódjára, befolyást gyakorolhattak arra, segíthettek bajaikon s valóban több főiskolán uralkodott az a szokás, hogy a tanárok időnként az összes tanulókat meglátogatták, életmódjukat felülvizsgálták és személyes befolyást gyakoroltak arra. Mindezen körülmények folytán nem volt probléma 1848 előtt a diáknyomor és míg ma az egyetemi rektori beszédekben csaknem évről-évre felhangzik a szegény diákok elleni küzdelem, a proletárok kiszorítása az egyetemről: addig az elmúlt korok tanárait csaknem kizárólag az a probléma foglalkoztatta, hogy hogyan lehetne az egyetemi ifjúság duhajkodását meggátolni, rakoncátlanságának gátat vetni. Ha főiskolák történetéről szóló könyveket lapozgatunk, akkor kétségtelen lesz előttünk, hogy úgy Budapesten, mint a vidéki főiskolákon a legfőbb probléma az volt, hogy hogyan lehet minél szigorúbb fegyelmi szabályokkal az ifjúság jó kedvét korlátok közé szorítani. A marosvásárhelyi főiskola XVII. századbeli törvényei szerint például tilos az éjjeli mulatozás, a zenebona, a veszekedés, a perlekedés, az egyenetlenkedés, a házsártoskodás, a haszontalan szerelmi integetés és a gyalázatos és irtóztos szitkozódás. Tilos a tolvajlás, a zsákmányszerzés, a gyűjtogatás, a játék, a zene, illedelmetlen lármázás, a kertek és szőlők fosztogatása, az éjjeli lakmározás, a városban csavargás stb. Ilyen tiltó szabályokat egész a legutóbbi időkig minden főiskolában találhatunk, s az a tény, hogy a tanárok figyelmét elsősorban ezen fegyelmi kérdések kötötték le, szintén bizonyosága annak, hogy a diáknyomor mai formájában nem volt ismeretes.*

1848 után azonban lényegesen megváltozott a helyzet. A kapitalizmus kialakulásával párhuzamosan nagy eltolódás állott be az értelmiség helyzetében. Míg azelőtt az értelmiség emberei csaknem kivétel nélkül a nemességből kerültek ki, addig mostan széttörtek azok a korlátok, amelyek eddig az alsóbb osztályok útjában állottak. A polgárság és a parasztság gyermekei mind nagyobb számmal tódultak az értelmiségi pályákra, amit az a körülmény is előmozdított, hogy a fejlődő kapitalizmusnak mind több és több értelmiségi emberre volt szüksége. Az ügyvédek, orvosok, mérnökök, gyógyszerészek és a többi értelmiségi emberek

* Eddigi állításainkat főleg a következő művekre alapítottuk: Acsády: *A magyar jobbágyság története*. Badics: *Fáy András élete*. Békefi: *A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei*. Békefi: *A debreceni főiskola XVII.—XVIII. századi törvényei*. Genenich: Egyetemi ünnepi beszéd 1911 V. 13-án. Grünwald: *Régi Magyarország*. Kis János: *Emlékezései*. Pauler: *A budapesti egyetem története*. Radácsi György: *Régi pataki diákélet (Református tanáregyesület évkönyve 19067-ről.)*

után mindinkább fokozódott a kereslet, s minthogy az ipar és a kereskedelem megfelelő gyorsasággal nem haladt, sőt a mezőgazdaság sem bizonyult alkalmasnak arra, hogy a feltörekvő embereknek nagy számmal megfelelő egzisztenciát nyújtson, az értelmiségi pálya, a diplomaszerezés, a szociális emelkedés legbiztosabb eszköze lett. Míg más országokban a folyton fejlődő ipar, kereskedelem és mezőgazdaság az alsóbb osztályokból feltörekvők nagy részének megfelelő egzisztenciát biztosít és versenyzőleg lép fel az értelmiségi pályákkal szemben, s a szegényebb elemeknek az egyetemre való tódulását legalább is korlátozza: addig nálunk az értelmiségi pálya mind a mai napig a legbiztosabb, mondhatni egyetlen biztos eszköze maradt a szociális előrejutásnak. Ez a végső oka annak, hogy az alsóbb néposztályoknak, a parasztságnak, a kispolgárságnak, kisebb mértékben a munkáságnak és általában a szegényebb osztályoknak feltörekvő gyermekei az ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági pályák helyett túlnyomólag az értelmiségi pályát ösztönlik el, s ez idézte elő azt a diáknyomort, amelynek budapesti méreteiről e sorokban szeretnénk számot adni.

A budapesti diákság életviszonyainak ismerete úgy tudományos, mint gyakorlati szempontból nagy jelentőségű. Tudományos szempontból nagy jelentőséggel bír bármely társadalmi réteg szociális viszonyainak alapos ismerete. Ez nyújtja a segéd-eszközöket ahhoz, hogy társadalmi jelenségek között az összefüggéseket megállapíthassuk; és hogyha talán ez az induktív módszer új összefüggések felismeréséhez nem is vezet mindig, egészen kétségtelen, hogy a deduktíve megállapított összefüggések felismeréséhez és azok igazolásához a ténybeli ismeretek mennél nagyobb mennyisége szükséges. Ezért minden részletkutatásnak meg van a maga tudományos jelentősége. De nagy gyakorlati jelentőséggel is bír, a diákság életviszonyainak alapos ismerete. A diákság ugyanis a jövő értelmisége és életviszonyainak alapos ismerete egyrészt arra vezethet, hogy megfelelő szociálpolitikai intézményekkel bajaikon segítsünk, másrészt pedig rábírhat bennünket egy olyan társadalmi politikára, amely a diáknyomort előidéző társadalmi okok megszüntetésére irányul. Mindezen megfontolások vezették a Galilei Kört, midőn 1909-ben elhatározta, hogy a budapesti diákság életviszonyainak megismerése végett részletes statisztikai felvételt készít és tulajdonképpen e sorokban ezen statisztikai felvétel rendszerbe foglalt eredményeit ismertetjük.

A Galilei Kör ezen statisztikai felvétel elkészítésére részletes kérdőívet dolgozott ki, mely a diákság életviszonyainak minden részletére kiterjedt. A kérdőívek 1909 április, május és június havában osztattak szét, a válaszok tehát az év utolsó szakából valók, amikor a diákság viszonyai aránylag a legkonzolidáltabbak. Az év ezen utolsó hónapjaiban körülbelül minden keresetre utalt diáknak meg van már a maga foglalkozása, ez az időszak tehát a legalkalmasabb egy olyan statisztikai felvétel

elkészítésére, amely a diákság életviszonyait hűen tükrözi vissza. A kérdőívek anonimek voltak. A kiállítóknak nem kellett nevüket a kérdőívre írni, mert a kérdések a diákság életének legintimebb részleteire is kiterjedtek, s névaláírással őszinte válaszok nem igen voltak várhatóak. Másrészt maguk a kiállítók sem tudták azt, hogy a kérdőívek, amelyeken csupán a diákstatisztika rendező bizottsága szerepelt, a Galilei Körtől származnak és így ezen kettős anonimitás feltétlen garanciája volt a beérkező válaszok őszinteségének és megbízhatóságának. De biztosítéka volt a pontos felvételnek az is, hogy a kérdések egymást kiegészítették, s így ha előfordult is, hogy valaki rosszhiszeműen állította ki a kérdőívet, a rosszhiszeműség a válaszokból rögtön kiderült és az ilyenfajta, elvétele előforduló válaszokat, lehetséges volt a feldolgozás előtt megsemmisíteni. További bizonyítéka a felvétel megbízhatóságának az, hogy maga a diákság nagy rokonszenvvel fogadta a vállalkozást; a megjegyzés rovatában igen sokan hálálkodnak, amiért akadtak emberek, akik ezen statisztikai felvétel elkészítésére vállalkoztak és gyakran találkozunk ilyenfajta megjegyzésekkel: „Adataim a lehetőség szerint pontosak.” „Csakis az igazat írtam.” „Az ívet az igazságnak megfelelően töltöttem ki.” A beérkezett kb. 850 kitöltött kérdőív közül nem dolgoztattak fel a nőkre vonatkozó válaszok, mivel ezek száma igen csekély volt. Kivontuk továbbá a feldolgozás alól a rosszhiszemű válaszokat, amelyek, mint mondtuk, rögtön kitűntek. Ilyen módon 806 válasz dolgoztatott fel. A feldolgozással járó óriási munkát a Székesfőváros statisztikai hivatala végezte, melynek ezért mindannyian őszinte hálával és köszönettel tartozunk. Az itt közölt számok és táblázatok tehát tulajdonképpen a fővárosi statisztikai hivataltól erednek.

Diákstatisztikai felvételt külföldön eddig több helyen csináltak. Nyilvánosságra azonban mindössze egy bécsi felvétel került, mely 221 diáknak állapította meg az életviszonyait és amelynek eredményeit itt összehasonlításul közölni fogjuk.* A mi felvételünk tehát, mely 806 diákról szól, lényegesen nagyobb, mint az eddig nyilvánosságra került osztrák felvétel. Ez a nagy szám nagymértékben emeli a felvétel jelentőségét, s feljogosít bennünket arra, hogy felvételünket a budapesti diákság hű képének tekintsük.

A beérkezett adatok csoportosításánál elsősorban arra törekszünk, hogy számszerűleg kimutassuk, mennyi a felvett 806 diáknak jövedelme, azután hogyan és honnan szerzik meg azt, hogyan folyik le életük, hogyan laknak és táplálkoznak, végül minő körülmények között végzik tanulmányaikat.

Mielőtt azonban a részletekre áttérnénk, közöljük a következő két táblázatot, amely egyrészt azt igazolja, hogy a felvétel 806 diákja a legkülönbözőbb társadalmi osztályokból került ki,

* Ez a felvétel az Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik 1901. évfolyamában jelent meg.

másrészt pedig, hogy a 806 diák között a legkülönbözőbb tanulmányi ágak megfelelőképpen képviselve vannak.

A szülők foglalkozása:		%
Földműves, kisbirtokos	34	4,2
Közép- és nagybirtokos	40	5,0
Gazdatiszt	14	1,7
Kisiparos	86	10,7
Nagyiparos	19	2,4
Kiskereskedő	29	3,6
Nagykereskedő	13	1,6
Kereskedő közelebbi jelzés nélkül	144	17,9
Tanár, tanító, lelkész	65	8,1
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök	53	6,6
Egyéb szabad foglalkozás és magánzó	98	12,2
Államhivatalnok	41	5,1
Máv,- és postahivatalnok	24	3,0
Máv,- és postaaltiszt	6	0,7
Törvényhatósági és községi hivatalnok	12	1,4
Hivatalnok (sic, közelebbi jelzés nélkül)	26	3,2
Magánhivatalnok	49	6,0
Közszolgálatban álló szolgák	8	0,1
Katonatiszt	2	0,2
Katonai altiszt	1	0,1
Kitöltetlen	42	5,2

Milyen tanulmányokat folytat?		%
Jogi	337	41,8
Orvosi	170	21,1
Filozófiai	62	7,7
Műegyetemi	150	18,6
Állatorvosi	16	2,0
Gyógyszerészeti	26	3,2
Kereskedelmi	34	4,2
Egyéb	11	1,4
	806	100,0

Ez a két táblázat is bizonyítja azt, hogy a fölvételben nem érvényesültek egyoldalú szempontok, s hogy a válaszok között a diákság minden rétege képviselve van.

I. Ha ezeketán a diákság jövedelme iránt érdeklődünk, akkor legelőször az a tény ötlük szemünkbe, hogy a diákságnak csak kisebbség fele folytatja a tanulmányait anyagi gondok nélkül. A felvétel 806 diákja közül

nem kereső (eltartott)	369	45,8%
részben eltartott	305	37,9%
önálló	98	12,1 %
támogató	34	4,0%

437, azaz 54,2% tehát arra van utalva, hogy a tanulás mellett kenyérkeresettel is foglalkozzék. Közöttük 98 (12,1%) teljesen önmaga tartja el magát, 34 (4,2%) pedig még hozzátartozóit is támogatja. A tanulók nagyobbik fele tehát szegény fiúkból áll. Ezek a számok azonban még nem nyújtanak elég világos képet arról, hogy milyen anyagi viszonyok között él a budapesti diákság. Világosabb képet kapunk akkor, ha a diákság havi jövedelme iránt érdeklődünk. Tekintetbe kell vennünk azonban azt, hogy az otthon és a rokonoknál lakók jövedelme összehasonlítva nem állapítható meg. A 806 diák közül

otthon lakik	223	27,7%
rokonnál lakik	37	4,6%
idegennél lakik	546	67,7%

Csak az utóbbi idegenben lakó 546 diák budgetje állapítható meg, ez pedig a következő:

Havi jövedelem:	Diákok száma:	%
0—30 K	—	—
30—50	18	3,3
50—75	76	13,9
75 — 100	145	26,6
100 — 150	137	25,1
150 —	70	12,8
?	100	18,3
546		100,0%

Első pillanatra megállapítható tehát, hogy az idegenben lakók 43,8%-jának jövedelme nem nagyobb 100 koronánál. Ha azonban a dolog mélyére nézünk, akkor kiderül, hogy jóval nagyobb része él a diákoknak 100 koronánál nem nagyobb jövedelemből. Azon önállók és támogatók nagy része ugyanis, kiknek jövedelme a 100 koronát meghaladja, tényleg nem költ többet 100 koronánál, mert hiszen ezen jövedelmükből kénytelenek vizsgadíjaikat is fizetni, a támogatók pedig ezenkívül még a támogatást is. De különösen nem nagyobb 100 koronánál azok nagy részének jövedelme, kik a kérdőjeles csoportban vannak felsorolva. Ezek ugyanis természetbeni jövedelmet kapnak, melyet számszerűleg pontosan nem lehet megállapítani, de amelyek kevés kivétellel kisebbek 100 koronánál. Ezeket az eseteket mind külön-külön fel nem sorolhatjuk, pusztán példaképpen idézünk néhányat, melyek rendkívül alkalmasak a diákélet nyomorúságainak illusztrálására. Így egy orvosanhallgató írja, hogy 40 korona szülői támogatásban részesül, s azonkívül ingyen ebédet kap a menzán. Egy másik ugyanennyi szülői támogatást kap és ugyancsak ingyen ebédet egy idegen családnál. Ismét másik kap lakást, vacsorát tanításért és 20 korona szülői segílyt, vagy 15 koronát és ebédet tanításért és azonkívül 20 koronás segílyt, vagy étkezést kap tanításért és 25 korona szülői segílyt, vagy 25 korona havi ösztöndíjat és lakást tani-

tásért. Az ilyenfajta eseteket tömegesen sorolhatnók fel, azonban 229 megállapíthatjuk így is, hogy a kérdőjeles rovatban levők túlnyomó részben nem rendelkeznek 100 koronánál nagyobb jövedelemmel. Megállapíthatjuk tehát, hogy a felvétel szerint az idegenben lakó diákság nagyobbik felének havi jövedelme nem nagyobb 100 koronánál. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy mint mondtuk, 54.2% kenyérkeresetre van szorítva, s 18 diák jövedelme 30 és 50 korona között, 76-é 50 és 75 korona között van havonta, akkor azt hisszük, minden kétséget kizárólag megállapítottuk, hogy a diákság nagyobbik fele rendkívül kedvezőtlen anyagi körülmények között folytatja tanulmányait.

II. Ha ezek után a diákság életének részleteire áttérünk, akkor mindenekelőtt az a kérdés merül fel, hogy honnan és mi módon szerzik a diákok jövedelmüket. Láttuk már azt, hogy 806 diák közül 604 egészen és részben eltartott volt és 132 önálló, sőt támogató. Az első kérdés, amely felmerül az, hogy az eltartottak és részben eltartottak hogyan kapják támogatásukat. A beszerzett válaszokból kiderült, hogy a 674 támogatott közül 578 (85,8%) a szülők támogatását élvezi. 92 (13,6%) rokonoktól kap támogatást és másoktól mindössze 4 (0,6%). Ezek a számok semmi különösebb érdekességgel nem bírnak. Érdeklődésünket elsősorban a kereső diákok kötik le. Láttuk, hogy a részben eltartottak az önállók és támogatók együtt 437 embert képviselnek. Ezeknek kereseti forrásáról a következő táblázat ad számot.

Tanítás		
Tanítás + iroda	156	35,7%
Tanítás +iroda + egyéb	23	5,2%
Tanítás + egyéb	2	0,5%
Iroda	13	3,0%
Iroda + egyéb	151	34,5%
Egyéb	3	0,7%
	89	20,4%
	<hr/>	
	437	100,0%

Ebből a táblázatból kitűnik, hogy 437 diák közül 156 (35,7%) tanítással foglalkozik, 151 (34,5%) irodába jár. Ezenkívül a tanítás és az iroda körülbelül minden kombinációban előfordul. A tanítás és az iroda képezi tehát a diákság két legfőbb kereseti forrását. Adataink szerint neveléssel és tanítással legkevésbé a jogászok foglalkoznak. 231 jogász közül mindössze 37, azaz 16% foglalkozik kizárólag tanítással. Ezzel szemben a kereső orvosnövendékek 69,3%-a, a filozopterek 75%-a, a műegyetemi hallgatók 50%-a foglalkozik kizárólag neveléssel és tanítással. Az irodai munka elsősorban a jogászok keresete, kik közül 63,6% jár irodába, míg az orvosok közül csak 2,77%, a filozopterek közül egy sem, a műegyetemi hallgatók közül pedig 3,4%. Az a tény, hogy nemcsak a jogi fakultás hallgatói járnak irodába, hanem mások is, főleg orvosok, a legszomorúbb jele

az uralkodó diáknymornak. Szomorú jele a diáknymornak az is, hogy igen sok kenyérkereséssel foglalkozó diáknak csaknem minden idejét leköti a kenyérkereset. Ezt a következő részletes statisztika igazolja.

Hány órát fordít kenyérkeresetre hetenként?

Órák száma:	Tanulók száma:	%
1—6	47	10,8
7—12	50	11,4
13—18	52	11,9
19—24	29	6,6
24—	196	44,9
?	63	14,4

Ebből a statisztikából kiderül, hogy a kereső diákság 44,9%-a heti 24 óránál, az az napi 4 óránál többet dolgozik a megélhetésért. Ezek közül legjobban el vannak foglalva a jogászok, kik közül 75,3%-nak heti 24 óránál nagyobb az elfoglaltsága. Azután jönnek a filozopterek. Legkevésbé az orvosok vannak elfoglalva, kik közül 46,6%-nak van heti 12 óránál kisebb és csak 6,7%-nak 24 óránál több heti elfoglaltsága, s a technikusok, akik közül 51,7%-nak van heti 12 óránál kisebb és csak 3,4%-nak 24 óránál nagyobb elfoglaltsága.

Adataink szerint tehát a joghallgatóknak van legtöbb ideje a kenyérkereséshez s kétségkívül ez egyik legfőbb oka annak, hogy a legszegényebb fiúk özönlik la jogi pályát. Felvételünk 806 diákja közül csak 337, tehát 41,7% volt jogász. De azt, hogy éppen a legszegényebbek mennek jogi pályára, kétségtelenül igazolja azon tény, hogy az önállók közül 60,2%, a támogatók közül 62% volt jogász, részben eltartottak közül pedig 49%. Szóval a legszegényebbek között a jogászok vannak a legnagyobb arányban képviselve, s hogy a szegények nem mindig hajlandóságból, hanem a viszonyok kényszerítő ereje következtében mennek a jogi pályára, az számos megjegyzésből kitűnik. Azt írja az egyik jogász: „Jogi pályára kénytelenségből és nem hajlamból mentem, mert ez az egyetlen pálya, amelyen fenntarthatom magamat.” Azt írja egy másik jogász: „Pályatévesztettnek érzem magamat. Egyedül, mindenkítől elhagyatva küzdöttem, hogy orvos lehessenek, de nem bírtam a küzdelmet egy fél évnél tovább. Egyedüli menekvésem a jogi pálya lett, amelyre csak azért léptem, mert nem akarok kvalifikálatlan ember maradni. Így is nehéz a sorsom, mert reggel 8-tól este 7-ig dolgozom, éjjel és kora reggel tanulok.”

A kereseti források között tehát a legfontosabb a nevelés és a tanítás. Már a középiskolában nevelésből és tanításból tartja fenn magát a szegény diákok tekintélyes része és természetesen, hogy ahogy felkerül Budapestre, lefelől tanítványt keres. Azonban tanítványt szerezni nem olyan könnyű feladat. Kevés a tanítvány, ellenben sokan keresnek munkát. Minthogy pedig a szegény vidéki fiúk túlnyomó részét nem ajánlja senki,

óriási küzdelem fejlődik ki a tanítványok megszerzése körül. Csupa kétségbeesett dolgot írnak a tanítványok megszerzéséről. Azt írja az egyik: „Mondhatom, hogy sokat fáradtam másfél éven át azért, hogy valami úton tanítványhoz jussak, de nem vezetett eredményre.” Azt írja egy másik: „Első tanítványomat, mint első éves jogász hirdetés útján kerestem. 23-an jelentkeztek. Soha szomorúbb tömeget. A házmester már rendőrökért szaladt.” „Jeles érettségi bizonyítvánnyal — írja a harmadik — hét gimnáziumban jártam tanítványt szerezni. Nemcsak nem ígértek, hanem egyből ki is utasítottak. Télen át hideg szobában kellett lennem, protekció híjával elestem hat ösztöndíjtól. Pusztán véletlenül találtam betevő falatot. Kaptam apróhirdetés útján tanítványt.” Végül írja a negyedik: „A tanításra vonatkozólag megjegyzem, hogy rettenetes nehéz ismeretlenül foglalkozást találni és csak kényszerűségből fogadtam el ezeket a feltételeket.”

Súlyosbítja a szegény diákok helyzetét az is, hogy gyakran a jobbmódú fiúk is versenyeznek a tanítványokért folyó harcban. Így panaszkodik az egyik diák: „A tanításra vonatkozólag megjegyzem, hogy szegény hallgatónak nem lehet jó tanítványa, mert azokat a módosabb fiúk, kiknek előkelőbb ismeretségük van, halásszák el”. Ezt a megjegyzést statisztikánk adatai is igazolják. Adataink szerint ugyanis a nem otthon lakó részben eltartottak száma 165. Ezek közül 33 100 koronánál, 21 pedig 150 koronánál nagyobb segílyt élvez havonta és mégis foglalkozik kenyérkeresettel. Mindezen körülmények lenyomják a béreket, s így nem csodálkozhatunk azon, ha egyik diák azt írja: „A diákok kényszerűségből neveltséges áron is tanítanak”. A bérek valóban rendkívül alacsonyok. Ez kétségtelenül kitűnik a következő részletes statisztikai táblázatból, mely még megdöbbentőbb lesz, ha szembeállítjuk a már említett 1901-ik évi osztrák felvétel adataival, amelyekből kiderül, hogy Ausztriában a diákok lényegesen többet keresnek a tanítással mint nálunk.

<i>Egy órára eső fizetés fillérekben</i>	<i>Budapesti felvétel:</i>		<i>Bécsi felvétel:*</i>	
	<i>Esetek száma</i>	<i>o/o</i>	<i>o/o</i>	
—50	8	4·1	2·87	} 42·05
51—100	64	33·0	29·59	
101—150	45	23·2	19·59	
150—200	29	14·9	38·21	
201—300	11	5·7	8·33	
300—	1	0·5	1·74	
?	36	18·6	—	

Ezen táblázatból kiderül, hogy a budapesti, tanítással foglalkozó diákok fizetése botrányosan kevés. Az esetek 4,1%-ában az óránkénti fizetés nem nagyobb 50 fillérnél és 33%-nak óránkénti fizetése 51—100 fillér között van. Míg nálunk az esetek

* Esetek száma bécsi felvételen nincs részletezve.

60,3%-ában a diákok óránkénti munkabére nem haladja meg a 150 fillért, addig Bécsben 1901-ben a tanító diákok közül csak 42% tanított 150 fillérnél kevesebb összegért. Súlyosbítják azonban ezt a szegényletes arányt azon diákok kereseti viszonyai akik a kérdőjeles rovatba vannak felvéve. Ebben a rovatban azok szerepelnek, akik természetbeni díjazást kapnak. Valamennyit külön-külön fel nem sorolhatjuk, de az a benyomásunk, hogy kevés kivétellel ezek vannak a legnagyobb mértékben kiuzsorázva. Ezek között a diákok között vannak olyanok, akik 7—12 órát tanítanak csak ebédért, vagy csak vacsoráért, vagy 13—18 órát tanítanak 20 koronaért és vacsoráért, vagy lakásért és vacsoráért, vagy 19—24 órát csak ebédért, csak lakásért stb. Az a benyomásunk, hogy valamint a mezőgazdaságban is a természetbeni díjazásért dolgozó cselédek vannak a legjobban kizsákmányolva, úgy a tanító diákok között is a legnyomorultabbak a tanító cselédek, kik szellemi munkájukat természetbeni díjazás fejében bocsájtják áruba.

A budapesti tanító diákok nyomorúságát azonban a legszomorúbb színben azok a válaszok tüntetik fel, amelyek arra a kérdésre felelnek, hogy mennyi volt az eddig legrosszabbul megfizetett lecke ellenértéke. Itt kiderül, hogy

1	esetben óránként	10	fillért
1		25	
8		31—40	
13		41—50	
12		51—60	
16		61—70	
5		71—80	
16		81—90	
11		91—100	„ fizettek, stb.

De erre a kérdésre beérkezett válaszok azon véleményünket is igazolják, hogy a legrosszabbak a természetben honorált leckék. Itt kiderül, hogy diákoknak 1 esetben heti 6 óráért lakást, 1—1 esetben 12, illetve 15 óráért csak ebédet, 1 esetben 18 óráért ebéd-vacsorát adtak.

Ezen szomorú kereseti viszonyok szükségszerű következménye az, hogy a tanító diákság túl sok időt kénytelen a tanításra elpazarolni. Ha a tanító diákok kereseti viszonyai megjavulnának, akkor szükségszerűen csökkenne a tanuló diákság kenyérkereseti elfoglaltsága. Ezt igazolják a bécsi felvétel adatai is. Láttuk, hogy Bécsben jobban fizetik a tanító diákokat, s a következő statisztika azt fogja igazolni, hogy ennek megfelelőleg a tanítással foglalkozó diákok Bécsben sokkal kevesebb időt töltenek munkában, mint Budapesten.

Hány órát tanít hetenként?

Órák száma :	Budapesten :		Bécsben: *	
	Diákok száma:	%		%
1—6	47	24,2		39,71
7—12	54	27,8		28,61
13—18	39	20,1		14,83
19—24	25	12,9		8,18
24—	23	11,9		8,67
?	6	3,1		—

A budapesti tanító diákok rossz fizetési viszonyainak káros hatását még fokozza az a körülmény, hogy a tanító diákok közül igen sokan több helyen is tanítanak és rengeteg időt rabol az egyik tanítványtól a másikhoz való szaladgálás. Ezt a következő statisztika igazolja:

1 helyen tanít	113	58,2
2 „	56	28,9
3 „	13	6,7
4 „	5	2,6
6 „	1	0,5
? „	6	3,1

Hozzájárul még ehhez, hogy az esetek 40%-ában vasárnapokon s ünnepnapokon is kell tanítani és sokan hálából betegség esetén még fizetést sem kapnak. Mindezen szomorú állapotokat fokozza azon körülmény, hogy a tanító diákság megszűnt a tanítványaival a régi patriarchális viszonyban lenni és teljesen a bér munkás nivójára süllyedt. A tanító diákság teljesen fluktuáló népességé vált, melyet épen olyan könnyen felfogadnak és elbocsájtanak, mint bármilyen cselédet, vagy bér munkást. Ezt igazolja a következő statisztika, amely arról ad számot, hogy a legtöbb tanító csak igen rövid ideig marad ugyanazon szolgálatban. Ezen statisztika szerint, melynek mérlegelésénél tekintetbe kell venni, hogy felvételünk a tanév utolsó 4 hónapjában történt,

1—3 hó óta tanít	16	8,2%
3—6 » » »	29	15,0%
6—12	81	41,8%
12 hónál régebben tanít	54	27,8%
?	14	7,2%

* * *

De a diákok nemcsak abból a szempontból süllyedtek le a bér munkás nivójára, hogy őket bármely pillanatban elbocsátják és megfogadják, hanem abból a szempontból is, hogy az esetek nagy többségében a munkaadók részéről a legridegebb és legkíméletlenebb bánásmódban részesülnek. A kérdőív azon

* A diákok számára vonatkozó adatok itt ismét hiányoznak.

kérdésére, hogy mit tapasztal bánásmód és munkája megbecsülése tekintetében a kereső diákok 31,5%-ja panaszkodó választ ad. Ez a szám azonban a valóságban sokkal nagyobb, mert igen sokan ezen kérdéseinkre egyáltalában nem feleltek. Még meghatóbb lesz ez a kép akkor, ha azokat a megjegyzéseket elolvassuk, amelyeket a most említett kérdéseinkre a diákok a kérdő ívbe írtak. Ilyeneket írnak a velük szemben tanúsított bánásmódról a diákok: „Sohasem méltányoltak.” „Lenézés a műveltséggel fordított arányban áll.” „Körülbelül szolgának tekintik az embert.” „Nem igen becsülik meg az embert.” „Hálátlanságot tapasztaltam.” Egyik diák pedig megható egyszerűséggel csak azt mondja: „Bizony, engem lenéztek.”

Mindezek után nem csodálkozhatunk azon, ha a diákság a legnagyobb elkeseredéssel van eltelve a tanítás iránt és nem lepődhetünk meg azokon a megjegyzéseken, amelyek kérdő ívünk azon rovatában találhatók, amelyek egyéni megjegyzésekre vannak fenntartva. Itt tömegesen találhatók olyan megjegyzések, amelyek a diákság elkeseredettségéről tesznek tanúbizonyságot, s amelyek még jobban kiegészítik azt a szomorú képet, amelyet már az eddigi adatok is szolgáltatottak a tanítással foglalkozó diákokról. Ezek közül a megjegyzések közül is közlünk mutatóul egynéhányat. Azt írja az egyik: „A főiskolai szegénysorsú hallgatók megölőjének tartom a korrepetitort. Idejétől megrobolja és a rossz bánásmód esetén keserű gyűlöletet fakaszt benne jobb sorsú embertársai iránt. Nekem egy heti betegségem után levonták félhavi fizetésem és felmondás nélkül bocsátottak el kötelességem elhanyagolása címén. Pedig 7 hónap óta tanítottam azon a helyen kifogástalanul és most tanítvány nélkül vagyok és 20 forintból élek havonta.” Jellemzőek a következő megjegyzések is: „A tanítás a legáldatlanabb dolog. Szerintem szabályozni kellene a fizetési módokat és a tanítási időt. A legtöbben ki vagyunk használva.” „Tanítványomnál nemcsak betegség esetén nem kaptam fizetést, hanem a karácsonyi és húsvéti szünetet is leszámították.” „A tanításra rá vagyok utalva és tapasztaltam, hogy az ember mint igen rossz tanulót kapja meg a tanítványát és ha szekundáit kijavítja, akkor hálátlanul kiadják az útját.” Sőt, hogy a munkaadók lelkiismeretlensége mily nagy fokra hág, azt azon diák megjegyzése igazolja, aki arról panaszodik, hogy bukás esetére tanítványának szülei fél fizetést kötöttek ki. Vannak azonban olyanok is, akik arról panaszkodnak, hogy tanítványuk anyja részéről szerelmi üldözést szenvednek el.

* * *

Ezen szomorú benyomások után térjünk át a diákság egy másik legfontosabb kereseti forrására, az ügyvédi irodai munkára. Felvételünk szerint 132 diák dolgozik ügyvédi irodában. A beérkezett adatok alapján az a nézetünk, hogy ügyvédi irodai munkát szerezni kevésbé nehéz, mint tanítványt, másrészt az

ügyvédi irodában alkalmazottak bánásmódja sem olyan rossz, mint a tanítóké. Ezt bizonyítja azon körülmény, hogy a megjegyzésekben aránylag kevesebbet panaszkodnak, de kétségtelemné teszi az is, hogy az ügyvédek általában műveltebb emberek. Ezen előnyökkel szemben az ügyvédi irodai munka az, amely legrosszabbul van fizetve és amely a diákság idejét a legjobban leköti. Az ügyvédi irodai fizetéseket a következő táblázat tükrözi vissza, melyet a tanítók keresetével állítunk szembe.

Ügyvédi irodában:				Tanítóknál:	
Egy órára	fizetés	Esetek száma:	%		%
— 40	fillér	57	43,2		
41—50		22	16,7	4,1	
51—80		50	37,9		
81—100		3	2,2	33,0	
100—		—	—	44,3	

Ezen adatokból kiderül, hogy az ügyvédi irodákban alkalmazott diákok fizetése botrányosan rossz, s hogy mindenesetre hasonlíthatatlanul rosszabb, mint a tanító diákok fizetése. Nem lehet kétséges, hogy igen sok ipari bérmunkás sokkal jobb fizetésben részesül, mint a szerencsétlen proletár-diák, aki ügyvédi irodai munkára vetemedett. Ehhez járul azon körülmény, hogy az ügyvédi iroda sokkal nagyobb mértékben leköti a diákságot, mint a tanítás. Ezt kétségkívül bizonyítja azon rendelkezésünkre álló adat, hogy míg a tanító diákok 72%-ja 18 óránál kevesebb ideig van elfoglalva, addig az ügyvédi irodákban dolgozóknak csak 11,4%-ja van hetenként 18 óránál kevesebb ideig elfoglalva. A többi szám egyenesen összehasonlíthatatlan. Az ügyvédi irodákban dolgozók 40%-ja naponta 4—6 óráig van elfoglalva és 7 óránál is többet dolgozik naponta 39,4%. Fokozza még ezt a nagy elfoglaltságot az a körülmény, hogy az ügyvédi irodai munka teljesen rendszertelen. Csaknem az összes panaszok az ügyvédi irodai munka rendszertelensége ellen irányulnak. Azt írja az egyik diák: „Nagyon kihasználják az embert. Reggel ½9-kor irodában kell lennem és ½1 előtt soha, sőt inkább később szabadulok, délután pedig fél háromtól fél hétig vagyok. De a legsérelmesebb, hogy a vasárnap délelőttöt is elveszik, akkor is be kell mennem fél 9-től fél 1-ig.” Azt írja egy másik: „Az irodai órák pontosan be nem tartatnak. Rendesen tovább vagyok a szokottnál.” „A munkaidő addig tart — írja végül egy harmadik — amíg csak dolog van. Ünnepnem nem határoz, sőt sürgős munka esetén még ünnepnem délutánján is munkában vagyok.” Ezen nagy elfoglaltsággal szemben a bánásmód lényegesen enyhébb. A legtöbb diák kap némi szabadságot és betegség esetén némi fizetést. Nincs azonban a felmondási idő szabályozva és többen panaszkodnak, hogy felmondás nélkül bocsátották el. Uralkodó továbbá az ügyvédi irodákban a vasárnapi munka. Az irodában dolgozó jogászok 53,8%-ja vasárnap is jár irodába. Ezek közül irodába jár

50,7%	a hónap minden	vasárnapján,
8,4%	„ „ „	3
16,9%	„ „ „	2
11,3%	„ „ „	1
12,7%	pedig nem közöl közelebbi adatot.	

Ez a vasárnapi munka nemcsak embertelenség, hanem határozottan visszaélés is, mert a ügyvédi kamara határozatban megtiltotta a vasárnapi ügyvédi irodai munkát. Ilyen viszonyok között nem csodálkozhatunk azon, ha az egyik diák azt írja: „Kollégák, ha ügyvédi irodában dolgozó társaitok vasárnapi munkaszünetét kivívjátok, nagy hálaóra kötelezitek őket.”

Az ügyvédi iroda mellett a szegény diákok, akik minden kereseti forrást megragadnak, ellepik a köz- és magánhivatalok minden fajtáját. Közigazgatási, bírósági hivatalnokok, díjnokok, vasúti, postai, postatakarékpénztári alkalmazottak, biztosítási- és banktisztviselők és mindenféle magántisztviselők vannak a diákok között. Számuk azonban mindenesetre lényegesen csekélyebb, mint az ügyvédi irodákban dolgozó diákok száma. Mondottuk, hogy a tanítás mellett az ügyvédi iroda képezi a diákok legfontosabb kereseti forrását. 52 diák ismertette az ügyvédi irodai munkán kívül eső irodai munkája feltételeit. Ezekből, mint azt a következő szembeállított statisztika igazolja,

<i>Egy órára eső fizetés :</i>	<i>Ügyvédi iroda :</i>		<i>Egyéb iroda :</i>	
—40	43·2 ⁰ / ₀	} 59·9 ⁰ / ₀	7	13·5 ⁰ / ₀
41—50	16·7 ⁰ / ₀		4	7·7 ⁰ / ₀
51—80	37·9 ⁰ / ₀	36	69·2 ⁰ / ₀	} 21·2
81—100	2·2 ⁰ / ₀	—	—	
101—150	—	1	1·9 ⁰ / ₀	
151—	—	1	1·9 ⁰ / ₀	
?	—	3	5·8 ⁰ / ₀	

Látjuk tehát, hogy a nem ügyvédeknel dolgozó irodai alkalmazottak fizetése lényegesen kedvezőbb. Ehhez járul még azon körülmény, hogy adataink szerint a másféle hivatalokban nem oly nagy az elfoglaltság, mint az ügyvédi irodákban. Máshol vasárnap nem kell bejárni, szabadságot is kap rendszeresen a diák és a felmondási időt is pontosan betartják. A beérkezett válaszokból általában kétségtelenül kiderül, hogy az ügyvédi irodai munka az, amely a legkevésbé szabályozott, a legtöbb időt elrabló és mindezek mellett még a legrosszabbul van megfizetve.

Láttuk már három kereseti ágát a diákságnak. Mind a három bizony csak nagyon szűkös megélhetést biztosít és így nem csoda, ha sokan vannak olyanok, akik tanítás mellett irodába is járnak, vagy akik a keresetnek másfajta neveit is megragadják. Felvételünk szerint 25-en a tanítás mellett irodába is jártak és elképzelhető, hogy minő zaklatott lehet ezeknek

a szegény fiúknak az élete, kik irodából tanítványokhoz 237 rohannak. Szomorú sorsát így panasolja el egyik diák: „Mint a fentiekből kitűnik, e sorok írója naponta 11 órát dolgozik, 4 órát tanít, kettőt délben, kettőt este és ezért egy családnál nagyon szűk lakást és még szűkebb ellátást kap. 7 órát dolgozik ügyvédi irodában, hol 50 korona a fizetése. Így sem tanulásra, sem üdülésre nincs ideje”.

A tanítás és az irodai munka mellett azonban kénytelenek a diákok más kereseti források után is nézni. 89 idegen segítségére szoruló diák szerzi máshonnan kereseti forrásait és 5 van olyan, aki a tanítás mellett néz még másfajta kereseti források után is. Ezek között vannak felvéve azok a szerencsés egyének, akik valamiféle ösztöndíjban részesülnek, de ezek között vannak viszont a legszerencsétlenebbek is, akik a legkétségbeesettebb kereseti források felé fordulnak, amelyeket statisztikailag megfogni alig lehet, de amelyeknek pusztá létezése szomorú jele az uralkodó diáknymornak. Sokan vannak, kik újságírással, fordítással, jegyzetek kiadásával, mások számára való rajzolással, kereskedéssel, gyógytári kiséggel foglalkoznak. Ezen foglalkozások jövedelmezőségét megállapítani alig lehet, de hogy nagy részük pusztán az éhenhaláshoz elegendő, azt bizonyítják olyan adatok, hogy pl. egyik egy vidéki lapba írt cikket és kap egy cikkért 3 koronát. Egy másik gyógyszerész panaszkodik, hogy havi 60 koronáért minden szabad idejét feláldozza és ebből tengeti nyomorult életét. Egy harmadik havi 60 koronát keres fordításokból és ebből él.

Mindezen adatok tehát kétségtelenül bizonyítják, hogy a diákság igen nagy része szomorú anyagi viszonyok között van és állandó anyagi küzdelmek közepette folytatja tanulmányait. Azonban küzdelmeik nem merülnek ki a kenyérharcban, hanem nehéz munkájuk gyümölcsét sem tudják olyan békében és nyugalomban élvezni, mint boldogabb sorsú embertársaik.

* * *

III. Az a szomorú kép, amelyet az eddigi adatokból nyerünk, még szomorúbbá válik, ha aziránt érdeklődünk, hogy hogyan élnek a diákok? Figyelmünk legelőször a lakáskérdésre terelődik. Mindannyian tudjuk, hogy a lakásviszonyok Budapesten botrányosak. De különösen botrányosak a diáklakások. Aki valaha keresett diáklakást Budapesten és végigjárta a bútorozott szobákat, az statisztikai adatok nélkül is tudja, hogy a budapesti diákság lakásviszonyai kedvezőtlenek. A felvett 806 diák közül lakik

szülőinél	22	2,7%
rokonnál	37	4,6%
intézetben	28	3,5%
főnökeivel, tanítványával	20	2,5%
albérletben	485	60,1%
ágyra jár	13	1,6

Albérletben lakik tehát a fejevett diákok 60,1%-ja, s ágyra jár 1,6%. Ezen ágyra járó és albérletben lakó 498 tanulónál sikerült megállapítanunk, hogy mennyit költenek havonta lakásra, s erről számol be a következő táblázat:

A havi bér összege:	A diákok száma :	%
—10 korona	12	2,4
10—20	139	27,9
20—30	205	41,2
30 — 40	79	15,9
40—50	26	5,2
50—100	17	3,4
100 —	—	—
?	20	4,0

Kitűnik tehát, hogy az ágyrajárók és az albérletben lakók közül 30,1% 20 koronánál nem fizet többet havonta a lakásért, 41,2% pedig 20—30 koronát fizet havonta. Ha ezen számokat összevetjük az idegenben lakó diákoknak már közölt budgetjével, akkor kiderül, hogy ezek a látszólag kis számok súlyosan megterhelik a diákokat. De fokozza a megterhelés súlyosságát az, hogy a diákok pénzükért nem kapnak egészséges, tanulásra alkalmas lakásokat. Adataink szerint 806 diák közül négyen ablak nélküli szobában laknak s közülök egy nem is egyedül. 224-en egy ablakos szobában laknak, s ezek közül 166 egyedül, 136 másod és harmadmagával, hatan negyed vagy ötödmagukkal, s ketten olyan egy ablakos szobában laknak, melyben hatan alusznak egyszerre. A két ablakos szobákban 12 lakik egyedül, 290 másod- illetve harmadmagával, 25-en laknak négy-ötven és 11-en laknak hatan egy szobában. Nem sorolunk fel további részleteket, csak megállapítjuk, hogy 806 diák közül 32-en 4—5-en laknak együtt, 13-an pedig hatan és ennél többen is laknak egy szobában, és a zsúfoltság ép a legkisebb egy és két ablakos szobákban a legnagyobb. A lakások ezenkívül rendszerint piszkosak és egészségtelenek. Erre vonatkozólag számszerű adataink nincsenek, de a tanulók megjegyzései pótolják a számszerű adatok hiányát. „A lakások szennyesek”, jegyzi meg az egyik tanuló röviden, de határozottan. „Szobáért tanítottam — így írja egy másik —, de mivel egészségtelen és piszkos volt, ártott egészségemnek és felmondtam.” Egy harmadik diák pedig azt követeli, hogy juttassák a szegény diákokat olcsó és egészséges lakásokhoz. Ennek az ifjúnak tökéletesen igaza van, a tanuláshoz rendes lakás szükséges, melyben nyugodtan lehet végezni az intenzív munkát és nyugodtan lehet pihenni. Mint a felsorolt adatok bizonyítják, a budapesti diákok nagy része nélkülözi az egészséges lakásokat.

De nemcsak a lakásviszonyai rosszak a diákságnak, hanem rossz a táplálkozásuk is. Erre vonatkozólag is vannak megbízható és pontos adataink. Arra a kérdésre, hogy hányszor étkezik naponta a következő válaszok érkeztek:

1-szer	3	0,4%
2-szer	62	7,7%
3-szor	423	52,5%
4-szer	201	24,9%
5-ször	114	14,1%
6-szor	3	0,4%
	806	100,0%

Már ez a kis táblázat is elég szomorú képet ad a budapesti diákság étkezési viszonyairól, mert hiszen már magában is megdöbbentő, hogy vannak emberek, akik csak egyszer vagy kétszer étkeznek naponta. Ezt a táblázatot azonban kiegészíti a következő sokkal jellemzőbb táblázat:

Hol étkezik ?

Otthon (szüleinél)	221	27,4%
Rokoni családnál	48	5,9%
Idegen családnál	103	12,8%
Penzióban	9	1,1%
Intézetben	21	2,6%
Vendéglőben	219	27,2%
Kifőzésben	50	6,2%
Menzán	115	14,3%
Népkonyhán	15	1,9%
Lakásán állandóan, hideg ételt	5	0,6%

Sokan vannak tehát akik kifőzésben, népkonyhán étkeznek és akik állandóan hideg ételt vásárolnak és valóban szerencsésnek mondható az a diák, aki a menzán kosztolhat, pedig mindenki, aki valaha diák volt tudhatja, hogy a menzán étkezni a legnagyobb nyomorúság. Ezen táblázat adatait kiegészíti azon megdöbbentő adat, hogy arra a kérdésre, előfordul-e gyakran, hogy hideg ebédet vásárol, 117-en, tehát az összes diákok 15,8%-a igennel felelt.

Az egyes diákok étkezési költségeit szintén közlik a felvétel adatai. Ezeket csakis az 546 idegenben lakó diákra vonatkozólag lehetett megállapítani és a felvétel eredménye a következő:

A napi étkezési költség:	Az idegenben lakó diákok száma:	%
—100 fillér	96	17,6
101—200 „	260	47,6
201—300 „	83	15,2
301— „	37	6,7
? „	70	12,9
546		100,0%)

Eszerint tehát 96-an vannak olyanok, akik naponta 1 koronánál többet nem költenek az étkezésre, 260-nak pedig 1—2 korona között ingadozik a napi étkezési költsége. A kérdőjeles rovatban azok a diákok vannak, akik természetbeni jöve-

delemmel bírnak, ezeknek étkezési költségeit természetesen pontosan megállapítani nem lehetett. Meglehetett azonban állapítani azt, hogy a felvettek 67%-ja 100 fillérnél, 5%-ja 50 fillérnél nem költ nagyobb összeget ebédre, 57%-a pedig nem költ többet 50 fillérnél vacsorára 45%-nak pedig a reggeli költsége a 20 fillért nem haladja meg. Mindezek után egészen természetes, hogy a táplálkozással kapcsolatban is a legszomorúbb panaszokat olvashatjuk a kérdőívbe írt megjegyzések között. Ezen panaszok közül mutatóba ismét közlünk néhányat: „Helyzetemet alig tűrhetőnek tartom, írja egyik diák. A nyomorúság számtalan fokán mentem már keresztül, a zsidó nőegylet dobutcai népkonyhájától kezdve a kis stáció-utcai diákasztalon át fel a jelenlegi 40 krajcáros ebédekig.” „Sokat éheztem már — írja egy másik — megtörtént, hogy 2 hétig egyhuzamban hideget ebédeltem 10—30 fillérért. Minden energiám és ambicióm eltűnt, átkozom magam, amiért egyáltalában tudományos pályára léptem.” „Jövedelmem — írja egy harmadik — havi 40 korona ösztöndíj, melyhez Anya havi 10 koronával járul. Az olykor érkező csomagok, továbbá a lóhússzék áldásos intézménye enyhítik a meglehetősen küzdelmes életet.”

A diákság eme megdöbbentő nyomorúságán az ösztöndíjak volnának hivatva segíteni. Szomorúan kell megállapítanunk, hogy ezek az ösztöndíjak és tandíjelengedések a kívánt cél elérésére nem alkalmasak, ellenben az egyetemi élet óriási anyagi áldozatai még fokozzák a diáknymort. Láttuk, hogy 806 diák közül 54,2% van keresetre utalva. Ezen 806 diák közül azonban csak 63 részesül ösztöndíjban. Ezen ösztöndíjak tekintélyes részét is, amint az a következő összehasonlító táblázatból kitűnik, nemzetiségi fiúk kapják:

A felvett diákok anyanyelve:		Közülök ösztöndíjba részesül		
Magyar	703	87,2%	43	68,3%
Német	52	6,5%	6	9,5%
Tót	20	2,5%	1	1,6%
Horvát-szerb	18	1,2%	9	14,3%
Román	10	2,2%	4	6,3%
Egyéb	3	0,4%	—	—

Ebből a táblázatból kitűnik, hogy a felvétel 806 diákja közül 87,2% volt magyar és 12,8% nemzetiségi. Ezzel szemben az ösztöndíjasok közül csak 68,3% volt magyar és 21,7% nemzetiségi. A nemzetiségiék tehát az ösztöndíjak kiadásánál előnyben részesülnek és önkéntelenül felébred bennünk a gyanú, hogy ennek oka a nagyszámú nemzetiségi ösztöndíjon kívül főleg abban rejlik, hogy az uralkodó nemzetiségi politika hívei a nemzetiségi fiúkat a magyar politikának ösztöndíjakkal való támogatással akarják megnyerni.

Az ösztöndíjak kis számával szemben sokkal nagyobb mennyiségű tandíjelengedés áll. A 806 diák 31,5%-ja részesült tandíjmentességben. Ennek a nagy számnak a jelentőségét azonban csökkenti egyrészt az, hogy a tandíjmentesek között igen sokan vannak olyanok, akik egyáltalában nincsenek anyagi támogatásra utalva, másrészt a tandíjelengedés mellett megmarad a tanszerek és tankönyvek drágasága, valamint megmaradnak az egyes vizsgadíjak is. Felvételünk szerint diákjaink 1908 —9-ik tanévben tanszerekre és könyvekre a következő összegeket adták ki:

0 korona	65	8,1%
—30 „	160	19,8%
30—80 „	260	32,3%
80—150 „	173	21,5%
151— „	921	1,4%
? „	56	6,9%

A tanszerek költsége mellett méltó helyet foglalnak el a vizsgadíjak, amelyek nagyságára vonatkozólag pontos adataink nincsenek, pusztán azt tudjuk, hogy kik fizetik a vizsgadíjakat. Ezt a következő táblázat tükrözi vissza:

Kik fizetik a vizsgadíjat		
Szülők	524	65,0%
Rokonok	33	4,1%
Önmaga	242	30,0%
Egyesületek	3	0,4%
Mások	4	0,5%

E szerint tehát 242 diák fizeti önmaga a vizsgadíjakat, s ezek között csak 3 van olyan, aki teljesen eltartott, a többi 239 mind kereső. 437 kereső diák közül tehát 54,7%-nak még a vizsgadíjakat is verejtékes munkával megkeresett pénzéből kell megfizetnie.

Nem csodálandó ilyen körülmények között, ha a diákság nagy részének adósságai is vannak. 249 diák, a felvettek 30,9%-ja vall be adósságot, melynek nagyságát a következő adatok tükrözik vissza:

korona

95 diák adóssága	—100
84	100—300
54	300—1000
17	1000 —

Ezen adatok kiegészítésül közölhetjük, hogy 249 eladósodott közül csak 70, tehát 281% volt eltartott, 71,1%-ja ellenben azok közül való, akik tanulmányaik mellett kenyérkeresettel is foglalkoznak.

Azonban a proletár-diákok nemcsak jövődiük keresetüket eszkömpótálják a tanulmányuk elvégzéséért folytatott harcban, hanem életenergiájukat is megőrlik. A rossz lakással, rossz

táplálkozással kapcsolatos küzdelmes élet szükségszerű hatással van a diákság egészségére és a nyomorúságnak feltétlenül nagy része van abban, hogy a felvétel 806 diákja közül csak 59,4% vallotta magát egészségesnek. A többi különböző betegségekről számol be, melyek közül csak azt említjük fel, hogy 28% idegességről, 10,3% vérszegénységről és 7,7% nemi bajokról panaszkodik. A küzdelmek mellett nem jut ideje a diáknak arra, hogy egészségével foglalkozzék.

Felvételünk szerint:		Ezek közül sportol:	
Eltartott	369	216	58%
Részben kereső	305	140	46%
Önálló	98	34	35%
Támogató	34	11	32%
	Összesen 806	401	49,8%

Ebből a táblázatból kiderül, hogy a felvétel szerint a diákságnak csak 49,8%-a űz sportot, de míg az eltartottak 58%-a sportol, addig a részben keresők közül csak 46%, az önállók közül csak 34%, s a támogatók közül csak 32%, úgy hogy a szegény és megélhetésért küzdő diákok közül kerülnek ki leginkább azok, akik semmiféle sporttal sem foglalkoznak.

IV. Eddigi fejtegetéseinkből kiderül, hogy a diákság tekintélyes része nagy küzdelmet folytat a megélhetésért, ideje nagy részét tanulmányaitól elrabolva kenyérkeresettel tölti el és hogy a diákság életviszonyai is a legnagyobb mértékben kedvezőtlenek. Önkéntelenül felmerül ezek után az a kérdés, hogy a diákság eme szomorú életviszonyai minő hatással vannak tanulmányaikra. Felvételünk a diákság szorgalma iránt is érdeklődött és erre vonatkozólag is vannak egészen pontos és megbízható adataink. Ezek az adatok azonban nem adnak felvilágosítást arra vonatkozólag, hogy a gazdasági viszonyok a diákság tanulmányaira milyen hatással vannak. Felvételünk szerint 806 diák közül csak 59,2% járt rendszeren előadásra, 27,3% egyáltalában nem hallgatott előadást, 6,3% csak „olykor” járt el az egyetemre, a felvettek 7,2%-ja pedig már abszolvál. Arra a kérdésre, hogy kollokvált-e az előző félévben, 70,8% felelt igennel. Mindezek a számok azonban nem állapítanak meg közvetlen összefüggést a diákság anyagi helyzete és tanulmányai között. Nem igen hozható kapcsolatba a diákság anyagi helyzetével azon adat sem, hogy a felvett diákok 41,2%-ja soha könyvtárba nem jár. Ez elsősorban úgy véljük, könyvtáraink szomorú állapotával van kapcsolatban. Adatok hiányában tehát azokra a megjegyzésekre kell támaszkodnunk, amelyeket a beérkezett kérdőíveken olvashatunk és amelyek kétségkívül elárulják azt, hogy a szegény diákok a legkétségbeesettebb erőfeszítések árán, nyugalmaik és egészségük feláldozásával kénytelenek tanulmányaikat elvégezni. A szegény diákok kétségkívül a legszor-

galmasabbak és legambiciózusabbak közé tartoznak és hogy tanulmányaikat nagy küzdelmeik közepette milyen óriási akadályokkal folytatják, azt az itt következő szomorú megjegyzések is igazolják: „Rossz anyagi helyzetemnél fogva— írja az egyik diák — már mint középiskolai tanuló, később mint egyetemi hallgató, pénzt keresni voltam kénytelen. A megfeszített munka annyira kimerített, hogy jelenleg neuraszténiában szenvedek.” S így folytatják a megjegyzéseket a többi diákok: „Az anyagi hiányokból származó rossz körülmények rontják meg az életemet. Tanulni, olvasni akarok, s nincs pénz, nincs nyugalom. S ez életem legszebb kora: az ifjúság: A jövő milyen lehet!” „A legnyomorultabb élete Magyarországon a szegény diáknak van.” „A küzdelmes életfentartás mely egészségem is megtámadta, kényszerített, hogy otthagyjam a fővárost, s a vidéken éljek. Jelesen értem, kitüntetéssel alapvizsgáztam, 100 korona szorgalmi díjat kaptam az egyetemen, de a népkonyhán kellett tengődnöm, mivel összes havi keresetem 40 korona volt. Ambícióm végül is két évi nyomorgás után kiveszett, s a vidékre mentem.” „Folytonos küzdelmeimet tekintve, nem lehetek megelégedett. Legfőbb panaszom az, hogy tanulmányaimat nem folytathatom úgy, mint szeretném. Az egyetemen naponként 1 órát (12—1) szoktam tölteni, de irodai elfoglaltságom újabban még ezt is alig engedi meg.” „Most szándékozom az építészeti fakultásról a mérnöki fakultásra lépni, mivel anyagi gondok miatt nem tudom a rajzokat rendes időben elkészíteni.” „Többnyire éjjel tanulok, mert nappal nincs időm, sem alkalmas helyem a tanulásra.” Kétségtelen tehát, hogy a diákság óriási anyagi küzdelmei károsan hatnak a tanulmányokra, s a fenti panaszok olvasásakor önkéntelenül felmerül bennünk az a kérdés, hogy a létért való harc hány jeles ember karrierjét törte ketté már diákkorában, hány nagy tehetség kifejlésétől fosztotta meg a magyar tudományt és közéletet. A diáknymor hatásaiban a magyar vidék sivárságához hasonlítható. Mindakettő kitűnően alkalmas arra, hogy értékes erőket eltemessen, s nagy tehetségek kifejlődését megátolja.

* * *

Ha mindezekre, amiket itten elmondottunk, visszatekintünk, ha átfutunk a diákélet küzdelmeinek és nyomorúságainak minden felsorolt fokozatán, akkor kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy az a gondtalan szép diákélet, amelyről megkésett szépirodalmi művekben még ma is regélnek, legalább is a diákság igen nagy részére teljesen megszűnt, s helyét a legkíméletlenebb létért való harc váltotta fel. Az a patriarchális diákélet, amely 1848 előtt uralkodott, ma már csak emlék, mint az egész patriarchális jellegű kézműves gazdasági rend. A diadalmas kapitalizmus megváltoztatta gazdasági és kulturális életünk egész arculatát, s a patriarchális diákélet helyébe a diáknymort teremtette meg.

Ez a diáknymor semmi esetre sem megnyugtató jelenség;

megszüntetése azonban csakis kulturális és gazdasági viszonyaink gyökeres megváltozásával remélhető. Lehetséges diákjóléti intézmények létesítésével enyhíteni a diáknymort, de azt megszüntetni épp oly kevésbé lehet, mint alamizsnával a tömegnymort. A diáknymor megszüntetése, vagy legalább is lényeges korlátozása csakis gazdasági életünk erőteljes fejlesztésével érhető el. Az ipar, kereskedelem és mezőgazdaság fejlesztésével egyrészt anyagilag erősödnének azok a néprétegek, amelyek ma gyermekeiket az egyetemre küldik, másrészt pedig a gazdasági pályák versenyezhetnének az értelmiségi pályákkal, melyek mai szomorú viszonyaink között, mint mondtuk, kizárólagos eszközei a szociális emelkedésnek. Hogy az ipar és kereskedelem fejlődése elterelné az ifjúság egy részét az értelmiségi pályákról, az egészen kétségtelen. Különösen hangsúlyozni akarjuk azonban azt, hogy a mezőgazdaság céltudatos fejlesztése is alkalmas volna arra, hogy az egyetemre törekvők tekintélyes részét visszatartsa. A magyar földbirtokeloszlásnak, s a mai magyar agrárpolitikának teljes csődjét semmi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az úgynevezett „mezőgazda Magyarország” szakképzett mezőgazdák nagy számmal való foglalkoztatására, megfelelő honorálására nem képes. Mezőgazdasági főiskoláinkat évente alig látogatja néhány száz diák, s a magyar föld egyáltalában nem képes vonzerőt gyakorolni a fölfelé törekvő magyar ifjakra. Ha a magyar agrárpolitika becsületes kultúrpolitika volna, s nem a külterjesen művelt nagyüzemeket, hanem az intenzív, s alapos munkát védené és fejlesztené, akkor a magyar föld sokkal több jól fizetett, szakképzett munkaerőt tudna foglalkoztatni, mint most és a mezőgazdaság versenyezne az értelmiségi pályákkal. A diáknymor leküzdése szempontjából tehát az intenzív mezőgazdaság terjedése ép oly nagy fontosságú, mint az ipar és kereskedelem fejlődése; az intenzív mezőgazdaság, s velejáró nyugateurópai ipar és kereskedelem változtathatja csak meg egész Magyarország kulturális képét, s ez fogja megszüntetni vagy legalább is a minimumra redukálni a diáknymort is.